

Una seca pirinenca. Eso

LUIS AMELA VALVERDE*

Si bé s'ha considerat el taller d'Eso com de localització incerta,¹ no sembla haver gaires dubtes que hagi d'identificar-se amb al nucli urbà d'Aeso, de caràcter estipendiari (Plin. *NH* 3, 23). No s'ha de confondre aquesta població amb la Lesa ptolemaica (Ptol. 2, 6, 71), situada entre els *Iaccetani*, la lectura de la qual moltes vegades s'ha corregit² per relacionar-la amb l'esmentada ciutat citada per Plini.³

Aeso és l'actual població d'Isona (mun. d'Isona i Conca Dellà, Pallars Jussà, prov. Lleida),⁴ que apareix en aquesta forma ja en documents del segle X dC. L'arqueologia mostra una propera relació entre Aeso i el món ilerget,⁵ tot i que independent d'aquest últim (el Pallars no s'ha d'incloure en el territori d'aquesta última ètnia),⁶ i fora de l'òrbita lacetana a la qual, des d'un punt de vista teòric,

* Doctor en Geografia i Història, Universitat de Barcelona i Doctor en Humanitats, Art i Educació, Universitat de Castella-La Manxa.

1. GARCÍA-BELLIDO I BLÁZQUEZ (2002b), p. 143; BELTRÁN VILLAGRASA (1972), p. 208, la va situar a la província de Lleida.

2. Pe.: TOVAR (1989), p. 451; GARCÍA ALONSO (2003), p. 413; GARCÉS (2018), pp. 134-135.

3. GARCÉS (2014), p. 31.

4. HILL (1931), p. 73; BELTRÁN MARTÍNEZ (1950), p. 327, (1981-1983), p. 115; BELTRÁN VILLAGRASA (1953), pp. 27-28, (1972), p. 208; PITA MERCÉ (1956), p. 162, (1975), pp. 61 i 74; MARTÍN VALLS (1967), p. 46; ROMAGOSA (1970), p. 26; BELTRÁN LLORIS (1976), p. 320; VILLARONGA (1979), p. 193, (1993), p. 404, (2004), p. 187; TARRADELL (1982), p. 263, (1986), p. 915; TOVAR (1989), p. 451; EQUIP P.R.A.M.A. (1990), p. 111; GUITART (1993), p. 64, (1998), p. 124; PINA POLO (1993), p. 81; PAYÀ, PUIG I REYES (1994), p. 151; PÉREZ ALMOGUERA (1993-1994), p. 206, (1995), p. 215, (1996), p. 40, (2000), p. 139, (2002a), p. 276; (2002b), p. 519; COLLANTES (1997), p. 158; CABALLERO (1999-2000), p. 259, (2003), pp. 73 i 113; CAMPO (2000), p. 62, (2005), p. 78, (2010), p. 27, (2011), p. 1137, (2012), p. 22; RIPOLLÉS I ABASCAL (2000), p. 170; GARCÉS (2005), p. 420, (2014), pp. 27 i 33, (2018), p. 132; RIPOLLÉS (2005), p. 168; ROLDÁN (2006), p. 39; ÁLVAREZ BURGOS (2008), p. 179; MARTÍ (2008), pp. 65 i 67; CRUSAFONT (2009), p. 166; PANOSA (2009), p. 59; OLESTI (2010), p. 43; VILLARONGA I BENAGES (2011), p. 789; FERRER (2012), p. 30; JORDÁN (2012-2014), p. 179; SILGO (2013), pp. 32 i 138-139; ARCOS ET ALII (2014), p. 10; FARIA (2016), p. 160. Curiosament, ESTARAN I BELTRÁN LLORIS (2015), p. 100, la donen com d'ubicació insegura i es pregunten si es tracta d'Aeso (Isona). Així mateix, FEUGÈRE I PY (2011), p. 389, situen en aquesta ciutat la seca d'Ore.

5. PITA MERCÉ (1952), p. 297, va considerar que, en realitat, aquesta població, per la seva situació geogràfica, hauria estat ilergeta i, en qualsevol cas, amb forta influència d'aquesta ètnia, almenys de la seva cultura material com assenyalen ARCOS ET ALII (2014), p. 11; GARCÉS (2018), pp. 134 i 136. Sigui com sigui, PITA MERCÉ (1967), pp. 7-8, (1975), pp. 44-45, va incloure Aeso dins el món lacetà.

6. GARCÉS (2018), p. 134.

pertanyeria segons les fonts literàries⁷ (forçant la interpretació d'aquestes),⁸ però de difícil justificació des del punt de vista geogràfic i cultural.⁹ Més aviat, Aeso seria el centre d'una ètnia pròpia, "aesonenca", com l'anomena I. Garcés, que cobriria l'actual territori del Pallars Jussà i que disposaria d'almenys un centre important en el possible *oppidum* antecessor de la ciutat romana d'Aeso, continuadora del nom.¹⁰

Aeso és una ciutat fundada en temps republicans, ca. l'any 100 aC¹¹ (en una forquilla que engloba l'últim quart del segle II aC i el primer quart del segle I aC), dins de la reorganització territorial empresa per Roma al nord-est peninsular.¹² S'ha considerat que la ciutat hauria estat "refundada" sobre el solar de l'Eso ibèrica, després del conflicte sertorià,¹³ però no existeixen evidències d'això.¹⁴ Com en el cas de Baitolo, es va encunyar moneda ibèrica en una fundació romana, però, igualment, la major part dels seus habitants van haver de ser indígenes del territori dels voltants.

Situació dels principals territoris i comunitats pirinenques esmentats per Plini el Vell (segons *Imago Pyrenae*)

7. MARTÍ (2008), p. 66, la va incloure dins de l'ètnia dels ilergets.
8. GARCÉS (2018), p. 132.
9. GARCÉS (2018), p. 139.
10. GARCÉS (2018), p. 140.
11. EQUIP P.R.A.M.A. (1990), pp. 112, 114 i 117; GUITART (1993), pp. 64 i 67, (1994), p. 206, (1998), p. 124, (2004), p. 35, (2010), pp. 149 i 155; PÉREZ ALMOGUERA (1993-1994), p. 201, (1996), p. 40, (1999), p. 361, (2000), p. 139, (2002a), p. 276, (2002b), p. 520; PINA POLO (1993), p. 81; PAYÀ, PUIG i REYES (1994), p. 169; GUITART i PERA (1995), p. 340; REYES, GONZÁLEZ VILLAESCUSA i GARCÍA (1998), p. 48, (2001), p. 137; OLESTI (2000), p. 70, (2006), p. 141, (2010), p. 43; BURILLO (2005), p. 443; CAMPO (2005), p. 78, (2012), p. 24; KEAY (2006), p. 224; RODÀ (2007), p. 202; LEVEAU i PALET (2010), p. 182; SILGO (2013), p. 139; PADRÓS, BELMONTE i GARCÉS (2016), pp. 48-49.
12. BURILLO (2005), p. 443, indica que la ciutat hauria estat fundada com a conseqüència de la guerra sertoriana (82-72 aC), però nosaltres considerem més aviat que es tracta d'un fenomen independent.
13. REYES, GONZÁLEZ VILLAESCUSA i GARCÍA (1998), p. 48, (2001), p. 137.
14. PINA POLO (1993), p. 81.

Val a destacar que, recentment, s'ha localitzat un campament romà a les rodalies d'Aeso, al Serrat dels Espinyers (Isona i Conca Dellà), de la mateixa cronologia que l'origen de la ciutat romana, al costat d'un *oppidum* prerromà que sembla ser antecessor de la nostra ciutat.¹⁵ En aquest lloc es van trobar tres monedes, dues d'elles d'Eso,¹⁶ que reforça la identificació d'aquesta seca amb l'actual Isona.

Sigui com sigui, hi ha alguns dubtes de caràcter lingüístic sobre la identificació d'Eso amb Aeso.¹⁷ Aquesta incertesa ha donat peu a considerar que, a partir de les ocultacions d'Azaila i Botorrita, aquesta seca es podria trobar a l'Ebre mitjà, i que potser el seu patró metrològic fos el celtibèric-beró de 6 unces per unitat.¹⁸ Però L. Villaronga precisament parla de troballes de monedes d'Eso a la zona d'Isona.¹⁹

En aquest sentit, el nostre bon amic, el Dr. I. Garcés i Estalló, de la Universitat de Barcelona, gran coneixedor del Pirineu català occidental, ens ha comentat que a Isona, durant l'excavació d'urgència del Serrat dels Espinyers, efectuada per C. Belmonte, d'un lot de 40 monedes trobades, dues eren de la seca d'Eso, el que és significatiu a causa de la seva pobra producció. Així mateix, hi ha notícies que el pare Jaume Pasqual (1736-1804) va recollir a Isona peces d'aquest taller, encara que es desconeix què se n'ha fet, d'elles.

Unitat ACIP 1290 = CNH Eso 1 (grandària x 2)

15. PADRÓS, BELMONTE I GARCÉS (2016), p. 40.

16. PADRÓS, BELMONTE I GARCÉS (2016), p. 46.

17. UNTERMANN (1975), p. 201; HOZ (1980), p. 310; VILLARONGA (1982), p. 163, (1994), p. 183, RUIZ TRAPERO (2000), p. 224; GARCÍA-BELLIDO i BLÁZQUEZ (2002a), p. 188, (2002b), p. 143; VILLARONGA i BENAGES (2011), p. 229.

18. GARCÍA-BELLIDO i BLÁZQUEZ (2002b), pp. 143-144. CHAVES (2007), p. 73, es pregunta si Eso va estar a la província de Lleida.

19. VILLARONGA (1994), p. 183.

Per tant, Eso s'ha de situar inequívocament a Isona. Als anteriors arguments cal afegir que la seva tipologia, amb tres dofins a l'anvers i genet amb palma en el revers, l'acosten a la seca d'Iltirta,²⁰ de manera que, des del punt de vista numismàtic, s'ha considerat aquest taller com ilerget.²¹ Recordem que hem comentat que l'arqueologia confirma estrets lligams amb la part meridional de la província de Lleida.

Vila d'Isona (Wikipedia)

Segons M. P. García-Bellido i C. Blázquez, aquest taller, de producció limitada,²² emetria en principi tres sèries de monedes de bronze,²³ d'acord amb L. Villaronga (encara que, anteriorment, aquest investigador només havia assenyalat l'existència de dues emissions,²⁴ a les quals torna a ACIP, totes elles formades només per unitats, amb tipologia amb cap masculí a dreta en els anversos i genet amb palma a dreta al revers,²⁵ als quals acompanya diversos símbols a l'anvers, diferents segons l'emissió).

20. GUADÁN (1969), p. 191, (1980), p. 87; VILLARONGA (1994), p. 183; DOMÍNGUEZ ARRANZ (1998), p. 138; GARCÍA-BELLIDO i BLÁZQUEZ (2002b), p. 143; SILGO (2013), p. 139.

21. VILLARONGA (1994), p. 183; DOMÍNGUEZ ARRANZ (1998), p. 138; CRUSAFONT (2009), p. 163; MARTÍ (2009), p. 32; VILLARONGA i BENAGES (2011), p. 174; GARCÍA VILLALBA (2012), p. 215.

22. CAMPO (2010), p. 29, (2011), p. 1135, (2012), pp. 22 i 27; GARCÉS (2014), p. 33, (2018), p. 136.

23. GARCÍA-BELLIDO i BLÁZQUEZ (2002b), pp. 143-144; SILGO (2013), p. 139; ESTARAN i BELTRÁN LLORIS (2015), p. 100.

24. VILLARONGA (1982), p. 162.

25. GARCÍA-BELLIDO i BLÁZQUEZ (2002b), p. 144.

Fragment de la muralla romana d'Aeso, en concret la torre de la Font de la Torreta, coneguda popularment com la Torreta (Wikipedia)

D'aquesta manera, en la primera emissió (CNH 1) es pot observar la peculiaritat de portar dos dofins davant del cap i darrere d'un objecte angular no reconegut en comptes dels tres habituals dofins al voltant,²⁶ que pot tractar-se d'una esquadra (de construcció), una arada o el signe ibèric ke,²⁷ encara que, en aquest últim cas, la lletra seria molt oberta. La següent emissió presenta, després del cap de l'anvers, dos dofins més un palmell en comptes de l'objecte angular (CNH 2), mentre que la tercera i última emissió presenta tres dofins (CNH 3).²⁸

Recentment, en ACIP, L. Villaronga redueix a dues les emissions d'Eso, ambdues formades per unitats (ACIP 1290 = CNH 1 i ACIP 1291 = CNH 2) respectivament, havent desaparegut del seu estudi CNH 3. Possiblement, CNH 3 hagi estat una mala lectura d'un exemplar CNH 1, ja que aquest investigador en recordava un sol exemplar. Potser pugui passar el mateix amb CNH 2, de la qual l'últim autor esmenta també únicament una sola peça de la qual només en facilita l'existència, sense esmentar ni pes ni diàmetre ni presentar fotografia.²⁹ De fet, en un treball anterior, L. Villaronga només esmenta una única sèrie corresponent a aquest taller.³⁰

26. COLLANTES (1997), p. 158.

27. VILLARONGA (1982), p. 162, (1994), p. 183; VILLARONGA i BENAGES (2011), p. 229; GARCÉS (2014), p. 33.

28. COLLANTES (1997), pp. 158-159.

29. CAMPO (2005), p. 78, ja assenyalava que només hi ha una emissió principal d'aquest taller i dues variants representades per un sol exemplar cadascuna.

30. VILLARONGA (1993), p. 404.

Les variants, doncs, d'aquest taller, segons L. Villaronga, són:

ACIP 1290 = CNH 1. AE. Unitat. 23 mm de diàmetre. 8,80 g de pes (en 52 exemplars).³¹

Anv.: Cap viril a dreta; davant, dos dofins; darrere, signe ibèric ke. Rev.: Genet amb palma i clàmade a dreta; dessota, inscripció ibèrica Eso.

ACIP 1291 = CNH 2. AE. Unitat.³²

Anv.: Cap viril a dreta; davant, dos dofins; darrere, palma. Rev.: Genet amb palma i clàmade a dreta; dessota, inscripció ibèrica Eso.

Aquestes monedes es daten en la primera meitat del segle I aC³³ (primer terç del segle I aC, segons L. Villaronga),³⁴ d'acord amb la fundació del propi nucli urbà d'Aeso. E. Collantes, fidel a la seva filosofia d'una cronologia alta, ofereix una data de finals del segle II aC, de mètrica ibèrica.³⁵ Més aviat, iniciaria les seves emissions a principis del segle I aC,³⁶ com és lògic a causa de la creació de la ciutat. A causa de la troballa d'un exemplar ACIP 1290 = CNH 1 en el tresor d'Azaila I, molt poc desgastat, indueix a M. Campo a datar l'activitat d'aquest taller ca. els anys 90-80/70 aC.³⁷

La mètrica d'aquesta seca és cessetana, pertanyent al sistema de 37/38 monedes en lliura, de pes teòric 8,74 g, del primer quart del segle I aC segons L. Villaronga.³⁸

31. VILLARONGA (1994), p. 183; VILLARONGA i BENAGES (2011), p. 229.

32. VILLARONGA (1994), p. 183; VILLARONGA i BENAGES (2011), p. 229. No existeixen dades ni fotografia d'aquesta variant.

33. PÉREZ ALMOGUERA (1986), p. 40; GARCÍA-BELLIDO i BLÁZQUEZ (2002b), pp. 143-144; ESTARAN i BELTRÁN LLORIS (2015), p. 100. GUADÁN (1980), p. 95, ofereix una cronologia entre els anys 133 i 82 aC, és a dir, entre la caiguda de Numància i l'inici de la guerra sertoriana, mentre ALVAREZ BURGOS (2008), p. 179, ofereix la més improbable d'entre els anys 120 i 20 aC.

34. VILLARONGA (1994), p. 183; GARCÉS (2014), p. 33. GIL FARRÉS (1966), p. 210, es va preguntar si aquest taller va efectuar la seva producció monetària entre els anys 100 i 80 aC.

35. COLLANTES (1997), p. 159. PITA MERCÉ (1975), p. 61, va indicar que aquesta seca va funcionar durant el segle II aC.

36. VILLARONGA i BENAGES (2011), p. 229; CAMPO (2012), p. 24; GARCÉS (2014), pp. 33-34, (2018), pp. 136. Curiosament, UNTERMANN (1975), p. 200, va assenyalar que no existien indicis cronològics segurs.

37. CAMPO (2005), p. 78.

38. VILLARONGA (1983), p. 201.

BIBLIOGRAFIA

ÁLVAREZ BURGOS, F., *La Moneda Hispánica. Desde sus orígenes hasta el siglo V*, Madrid, 2008.

AMELA VALVERDE, L., *Cecas del sistema del denario ibérico del nordeste peninsular (Cataluña). Una síntesis*, Barcelona, 2015.

AMELA VALVERDE, L., “La ceca de Eso”, a *Varia Nummorum V*, Barcelona, 2016a, pp. 65-74.

AMELA VALVERDE, L., “Localización de las cecas ibéricas del sistema del denario del noreste de la Península Ibérica”, *GN* 191 (2016b), pp. 3-57.

ARCOS, R. ET ALII, “Els orígens d’Aeso (Isona, Conca della, Pallars Jussà)”, *Àuriga* 60 (2014), pp. 10-11.

BELTRÁN LLORIS, M., *Arqueología e historia de las ciudades antiguas del Cabezo de Alcalá de Azaila*, Zaragoza, 1976.

BELTRÁN MARTÍNEZ, A., *Curso de Numismática. Tomo I. Numismática Antigua, Clásica y de España*, Cartagena, 1950.

BELTRÁN MARTÍNEZ, A., “Problemas que plantean las monedas con inscripciones ibéricas”, *Nummus* 4-6 (1981-1983), pp. 93-118.

BELTRÁN VILLAGRASA, P., “Las cecas pirenaicas”, *Pirineos* 27 (1953), pp. 17-51.

BELTRÁN VILLAGRASA, P., “La cronología del poblado ibérico del Cabezo de Alcalá (Azaila), según las monedas allí aparecidas”, a *Obra completa I. Antigüedad*, Zaragoza, 1972, pp. 159-209.

BURILLO MOZOTA, F., “Celtiberians: Problems and Debates”, *E-Keltoi* 6 (2005), pp. 411-480.

CABALLERO, C., “Desarrollo de un patrón de poblamiento romano en el cuadrante nororiental peninsular”, *Kalathos* 18-19 (1999-2000), pp. 241-271.

CABALLERO, C., *La ciudad y la romanización de Celtiberia*, Zaragoza, 2003.

CAMPO, M., “Moneda, organització i administració del nord-est de la ‘Hispania Citerior’ (del 218 a l’inici del segle I a.C.)”, a *Moneda i administració del territori. IV Curs d’Història monetària d’Hispania*, Barcelona, 2000, pp. 57-75.

CAMPO, M., “Emissió i circulació monetària al nord-est de la Hispania Citerior al final de la República”, a *La Moneda al final de la República: entre la tradició i la innovació. IX Curs d’Història monetària d’Hispania*, Barcelona, 2005, pp. 73-93.

CAMPO, M., “Les emissions dels ibers: del sud-est de la Gàl·lia a la desembocadura de l’Ebre”, a *Els ibers, cultura i moneda*, Barcelona, 2010, pp. 26-31.

CAMPO, M., “La moneda ibérica del nordeste de la Hispania Citerior: consideraciones su cronología y función”, a *Proceedings of the XIVth International Numismatic Congress Glasgow 2009. Vol. II*, Glasgow, 2011, pp. 1135-1140.

CAMPO, M., “La moneda ibérica en el nordeste de la Citerior”, a *La moneda de los iberos. Ilturo y los talleres layetanos*, Premià de Mar, 2012, pp. 17-27.

CHAVES TRISTÁN, F., “Las amonedaciones hispanas en la antigüedad”, a *Hispaniae. Las provincias hispanas en el mundo romano*, Tarragona, 2007, pp. 47-98.

COLLANTES PÉREZ-ARDÁ, E., *Historia de las cecas de Hispania antigua*, Madrid, 1997.

CRUSAFONT I SABATER, M., *Catàleg general de la moneda catalana. Països Catalans i Corona Catalano-Aragonesa (s. V a.C.-s. XX d.C.)*, Barcelona, 2009.

DOMÍNGUEZ ARRANZ, A., “Las acuñaciones ibéricas y celtibéricas de la Hispania Citerior”, a *Historia monetaria de la Hispania antigua*, Madrid, 1998, pp. 116-193.

EQUIP P.R.A.M.A., “Aeso. Noves dades sobre la romanització al Pallars Jussà: Actuació arqueològica a Isona 1987-1988”, a *8è Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. La romanització del Pirineu. Homenatge al prof. Dr. Miquel Tarradell i Mateu*, Puigcerdà, 1990, pp. 111-118.

ESTARAN TOLOSA, M. J. i BELTRÁN LLORIS, F., *Banco de datos Hesperia de lenguas paleohispánicas (BDHESP) II. Numismática paleohispánica*, Bilbao, 2015.

FARIA, A. M. DE, “Crónica de onomástica paleo-hispánica (23)”, *RPortArq* 19 (2016), pp. 155-174.

FERRER I JANÉ, J., “La lengua de las leyendas monetales ibéricas”, en *La moneda de los Iberos. Ilturo y los talleres layetanos*, Premià de Mar, 2012, pp. 28-43.

FEUGÈRE, M. i PY, M., *Dictionnaire des monnaies découvertes en Gaule méditerranéenne (530-27 avant notre ère)*, Montagnac-París, 2011.

GARCÉS I ESTALLÓ, I., “Ilergets i lacetans occidentals: deu anys de recerques i algunes propostes de síntesi”, a *Món ibèric als Països Catalans. XIII Col·loqui Internacional d'Arqueologia de Puigcerdà. Homenatge a Josep Barberà i Farràs. Vol. 1*, Puigcerdà, 2005, pp. 411-440.

GARCÉS I ESTALLÓ, I., “El ressò d'una ciutat antiga al peu els Pirineus”, en *Aeso, d'oppidum ibèric a municipium romà. Isona, Pallars Jussà*, Barcelona, 2014, pp. 27-37.

GARCÉS I ESTALLÓ, I., “Aeso lacetana? Nuevos paradigmas en la atribución de territorios a las formaciones preromanas”, *RAP* 28 (2018), 131-144.

GARCÍA ALONSO, J. L., *La Península Ibérica en la Geografía de Claudio Ptolomeo*, Vitoria/Gasteiz, 2003.

GARCÍA-BELLIDO, M. P. i BLÁZQUEZ, C., *Diccionario de cecas y pueblos hispánicos, con una introducción a la numismática antigua de la Península Ibérica. Volumen I: Introducción*, Madrid, 2002a.

GARCÍA-BELLIDO, M. P. i BLÁZQUEZ, C., *Diccionario de cecas y pueblos hispánicos, con una introducción a la numismática antigua de la Península Ibérica. Volumen II: Catálogo de cecas y pueblos*, Madrid, 2002b.

GARCÍA VILLALBA, C., “La evolución de los tipos monetales como reflejo de los cambios en las identidades de los pueblos prerromanos del valle del Ebro”, a *Historia, identidad y alteridad. Actas del III Congreso Interdisciplinar de Jóvenes Historiadores*, Salamanca, 2012, pp. 209-234.

GIL FARRÉS, O., *La moneda hispánica en la Edad Antigua*, Madrid, 1966.

GUADÁN, A. M. DE, *Numismática ibérica e ibero-romana*, Madrid, 1969.

GUADÁN, A. M. DE, *La moneda ibérica. Catálogo de numismática ibérica e ibero-romana*, Madrid, 1980.

GUITART I DURAN, J., “Aeso (Isona)”, a *Roma a Catalunya*, Barcelona, 1992, p. 124.

GUITART I DURAN, J., “La ciutat romana en l'àmbit de Catalunya”, a *La ciutat hispano-romana*, Barcelona, 1993, pp. 54-83.

GUITART I DURAN, J., “Un programa de fundacions urbanes a la Hispania Citerior del principi del segle I a.C.”, a *La Ciutat en el món romà = La ciudad en el mundo romano. Actes XIV Congrès Internacional d'Arqueologia Clásica. Vol. 1*, Madrid, 1994, pp. 205-213.

GUITART I DURAN, J., “Ciutats romanes a Catalunya: urbanisme i arquitectura civil”, a *Les ciutats romanes del llevant peninsular i les Illes Balears*, Barcelona, 2004, pp. 17-66.

GUITART I DURAN, J., “Iluro, Baetulo, Iesso, and the establishment of the Roman town model in Catalunya”, a *Early Roman Towns in Hispania Tarraconensis*, Portsmouth, 2006, pp. 51-61.

GUITART I DURAN, J., “L'origen de les primeres ciutats romanes de Catalunya. Una aproximació des de l'arqueologia”, *Catalan Historical Review* 3 (2010), pp. 147-162.

GUITART I DURÁN, J. i PERA I ISERN, J., “En torno a la urbanización romana en el interior de la actual Cataluña. La arqueología de Iesso (Guissona, Lérida)”, *TAE* 35 (1995), pp. 339-354.

HILL, G. F., *Notes on the Ancient Coinage of Hispania Citerior*, New York, 1931.

HOZ, J. DE, “Crónica de lingüística y epigrafía prerromanas de la península Ibérica: 1979”, *Zephyrus* 30-31 (1980), pp. 299-323.

JORDÁN CÓLERA, C., “Sobre los topónimos terminados en -o de algunas leyendas monetales ibéricas levantinas”, *Faventia* 34-36 (2012-2014), pp. 77-188.

KEAY, S., “The Early Roman towns of Tarraconensis: a discussion”, a *Early Roman Towns in Hispania Tarraconensis*, Portsmouth, 2006, pp. 223-237.

LEVEAU, PH. i PALET MARTÍNEZ, J. M., “Les Pyrénées romaines, la frontière, la

ville et la montagne. L'apport de l'archéologie du paysage", *Pallas* 82 (2010), pp. 171-198.

MARTÍ GARCÍA, C., "La seca 'ibèrica' d'Ilturo: historiografia i dades recents. Altres qüestions sobre numismàtica ibèrica del nord-est peninsular", *Laietania* 18 (2008), pp. 37-72.

MARTÍ GARCÍA, C., "La circulació i l'ús de moneda 'ibèrica' a la Laietània. Estat de la qüestió", en *Ús i circulació de la moneda a la Hispània Citerior. XIII Curs d'Història monetaria d'Hispània*, Barcelona, 2009, pp. 29-41.

MARTÍN VALLS, R., *La circulación monetaria ibérica*, Valladolid, 1967.

OLESTÍ VILA, O., "Integració i transformació de les comunitats ibèriques del Maresme durant el s. II-I a.C: un model de romanització per a la Catalunya litoral i prelitoral", *Empúries* 52 (2000), pp. 55-86.

OLESTÍ VILA, O., "El control de los territorios del nordeste peninsular (218-100 a.C.): un modelo a debate", a *War and Territory in the Roman World = Guerra y territorio en el mundo romano*, Oxford, 2006, pp. 119-148.

OLESTÍ VILA, O., "Urbanització, integració i gestió del territori al nord-est de la península Ibèrica en època republicana (segles II-I a.C.)", a *Time of change. In the beginning of the Romanization*, Girona, 2010, pp. 11-59.

PADRÓS, C.; BELMONTE, C. i GARCÉS, I., "Indicis d'un campament romà tardorepublicà en el Serrat dels Espinyers (Isona i Conca Dellà, Pallars Jussà), nova evidència anterior a la fundació d'Aeso", *Pyrenae* 47/2 (2016), pp. 39-52.

PANOSA, M. I., *De Kese a Tarraco. La población de la Tarragona romanorepublicana, amb especial referencia a l'epigrafia*, Tarragona, 2009.

PAYÀ, X.; PUIG, F. i REYES, T., "Primeres datacions dels nivells fundacionals d'Aeso", *RAP* 4 (1994), pp. 151-172.

PÉREZ ALMOGUERA, A., "Iltirta y Auso, dos 'capitales' regionales en la Hispania republicana", *AnMurcia* 9-10 (1993-1994), pp. 193-208.

PÉREZ ALMOGUERA, A., "Dos posibles cecas del Pirineo Oriental y la ordenación territorial romano-republicana", a *La moneda hispánica. Ciudad y Territorio. Actas del I Encuentro Peninsular de Numismática Antigua (EPNA)*, Madrid, 1995, pp. 225-230.

PÉREZ ALMOGUERA, A., "Las cecas catalanas y la organización territorial romano-republicana", *AEspA* 69 (1996), pp. 37-56.

PÉREZ ALMOGUERA, A., "El elemento forastero en el municipio de Aeso (Isona, Lleida)", a *Homenaje al Profesor Montenegro. Estudios de Historia Antigua*, Valladolid, 1999, pp. 361-374.

PÉREZ ALMOGUERA, A., "Civitates y etnias epónimos en el área ibérica: las excepciones (Contestani, Lacetani, Cerretani)", *Floril* 11 (2000a), pp. 195-213.

PÉREZ ALMOGUERA, A., "La Noguera romana", a *La Noguera antiga. Des dels primers pobladors fins als visigots*, Barcelona, 2000b, pp. 138-159.

PÉREZ ALMOGUERA, A., “Las ciudades del Occidente de Cataluña de César a los Flavios”, a *Actas del I Congreso Internacional de Historia Antigua. La Península Ibérica hace 2000 años*, Valladolid, 2002a, pp. 275-281.

PÉREZ ALMOGUERA, A., “El elemento militar de origen celtíbero y la aristocracia municipal de Aeso (Isona, Lleida) a través de la epigrafía”, en *Arqueología militar romana en Hispania*, Madrid, 2002b, pp. 519-527.

PINA POLO, F., “¿Existió una política romana de urbanización en el nordeste de la Península Ibérica?”, *Habis* 24 (1993), pp. 77-94.

PITA MERCÉ, R., “Gentilidades y ciudades del pueblo ilergete”, *Argensola* 12 (1952), pp. 293-320.

PITA MERCÉ, R., “Problemas de localización de cecas ibéricas en el país ilergete”, *Argensola* 26 (1956), pp. 165-182.

PITA MERCÉ, R., *La Historia Antigua y arqueología del Pallars*, Lérida, 1967.

PITA MERCÉ, R., *Lérida ilergete. Tomo I*, Lérida, 1975.

REYES, T.; GONZÁLEZ VILLAESCUSA, R. i GARCÍA, J. E., “Estudi de l’Ager Aesonensis (Isona i Conca dellà, Pallars Jussà)”, *RAP* 8 (1998), pp. 39-59.

REYES i BELLMUNT, T.; GONZÁLEZ VILLAESCUSA, R. i GARCÍA i BIOSCA, J. E., “Estudio del Ager Aesonensis (Isona i Conca Dellà, Pallars Jussà, Lleida)”, *AyTM* 8 (2001), pp. 127-160.

RIPOLLÈS, P. P., *Monedas hispánicas de la Bibliothèque Nationale de France*, Madrid, 2005.

RIPOLLÈS, P. P. i ABASCAL, J. M., *Real Academia de la Historia. Catálogo del Gabinete de Antigüedades. Monedas hispánicas*, Madrid, 2000.

RODÀ DE LLANZA, I., “Hispania en las provincias occidentales del Imperio durante la República y el Alto Imperio: una perspectiva arqueológica”, a *Hispaniae. Las provincias hispanas en el mundo romano*, Tarragona, 2007, pp. 193-222.

ROLDÁN HERVÁS, J. M., “Aeso”, a *Diccionario Akal de la Antigüedad hispana*, Madrid, 2006, p. 39.

ROMAGOSA PETIT, J., “Sobre la localización de cecas ibéricas en la región catalana”, *GN* 19 (1970), pp. 25-29.

RUÍZ TRAPERO, M., *Las monedas hispánicas del Instituto de Valencia de Don Juan*, 2 vols., Madrid, 2000.

SILGO GAUCHE, L., *Estudio de toponimia ibérica. La Toponimia de las fuentes clásicas, monedas e inscripciones*, Valencia, 2013.

TARRADELL, M., *Les Arrels de Catalunya*, Barcelona, 1982.

TARRADELL, M., “Las cecas ibéricas: ¿economía o política?”, en *Estudios en Homenaje al Dr. Antonio Beltrán Martínez*, Zaragoza, 1986, pp. 915-917.

TOVAR, A., *Iberische Landeskunde. Segunda Parte. Las tribus y las ciudades de la antigua Hispania. Tomo 3. Tarraconensis*, Baden-Baden, 1989.

UNTERMANN, J., *Monumenta Linguarum Hispanicarum. Band I. Die Münzlegenden, 1. Text*, Wiesbaden, 1975.

VILLARONGA, L., *Numismática antigua de Hispania*, Barcelona, 1979.

VILLARONGA, L.: “Les seques ibèriques catalanes: una síntesi”, *Fonaments* 3 (1982), pp. 135-183.

VILLARONGA, L., *Les monedes ibèriques de Tarraco*, Tarragona, 1983.

VILLARONGA, L., “Eso”, a *Diccionari d'història de Catalunya*, Barcelona, 1993, p. 404.

VILLARONGA, L., *Corpus Nummularum Hispaniae ante Augusti Aetate*, Madrid, 1994.

VILLARONGA, L., *Numismàtica antiga de la Península Ibèrica. Introducció al seu estudi*, Barcelona, 2004.

VILLARONGA, L. i BENAGES, J., *Ancient Coinage of the Iberian peninsula. Greek / Punic / Iberian / Roman. Les Monedes de l'Edat Antiga a la Península Ibèrica*, Barcelona, 2011.